

Poznávání budoucnosti jako výzva

Martin Potůček a kol.: *Poznávání budoucnosti jako výzva*. Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum Praha 2011, 154 stran.

RECENZE

Mnoho lidí se domnívá, že o budoucnosti nemůžeme vědět vůbec nic. Mají z 99,99 % pravdu v doslovném chápání této teze, ale velmi se mýlí v praktickém smyslu. Téměř všechno, co nevíme o budoucnosti, nemá pro nás žádný velký praktický význam, ale to málo, co o budoucnosti vědět můžeme, má pro nás význam zcela zásadní, protože nám to může pomoci činit lepší rozhodnutí. Pokud jde o budoucnost, naším úkolem není ji předpovědět – alespoň ne bezchybně – ale zlepšit ji.

Edward Cornish

Identifikace bezpečnostních hrozeb a z nich vyplývajících rizik, na nichž je založena tvorba bezpečnostní a vojenské strategie a příslušných politik, se neobejde bez jejich predikce, bez prognostiky, tvorby prognostických bezpečnostních scénářů i divokých karet, resp. černých labutí. [1] Proto je třeba přivítat každou publikaci, která se touto problematikou zabývá a je schopna metodologicky i obsahově přispět přímo nebo zprostředkovaně rozvoji bezpečnostního výzkumu.

Recenzovaná publikace *Poznávání budoucnosti jako výzva* tuto úlohu plní, je třetí studií trilogie, [2] která shrnuje poznatky a zkušenosti Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (CESES), dosud jediného pracoviště, které se v České republice po listopadu 1989 systematicky zabývá tvorbou vizí a strategií pro český stát. První publikace obsahuje rozbor teoretických a hodnotových základů sociálního prognózování (Potůček – Musil – Mašková 2008), vycházela z předpokladu, že vývoj je směsí kontinuity i změny a že identifikace vývojových trendů je důležitou složkou sociálního prognózování – druhá se soustředila na empirický popis vnějších a vnitřních vývojových trendů (Potůček – Mašková 2009). Publikace má tedy zjevně syntetickou povahu.

Obsah knihy se skládá ze sedmi výzev pod názvy Pronostika (autor Arnošt Veselý), Teorie a kritéria (Martin Potůček), Metodologie a metody (Arnošt Veselý), Elity a veřejnost (Pavol Frič, Martin Nekola), Institucionální rámec (František Ochraňa), Svět v pohybu (Miloš Balabán), Poznávat budoucnost země (Martin Potůček). V příloze je přehled klíčových prognóz globálního vývoje a strategických trendů (Libor Stejskal, Jakub Kašík).

František Ochraňa a Martin Potůček v úvodu píší: „*Rozumět lépe budoucnosti znamená především umět se na to, co teprve přijde, dobře připravit. Může jít o cokoli: o fluktuace na kapitálovém trhu, o technologické inovace, o politické zvraty, o šíření nakažlivých nemocí, o proměnu geopolitických neoklimatických poměrů.*“

Autoři upozorňují i na slepé uličky nebo na hrozící zbytečně vynaloženou energii a úsilí tam, kde cesta k cíli může vést rychleji, spolehlivěji a s vynaložením nižších nákladů. Nezasťurají ani, jak náročný je to úkol „vzhledem k rychle se měnící povaze globálního vývoje světa, k růstu složitosti sociálních a ekonomických vztahů a politických poměrů, ke stále vyšší propojenosti jednotlivých aktérů, k zamýšleným i nezamýšleným důsledkům jejich činů...“. Předkládané poznatky autoři opírají o desetiletou zkušenost

se souhrnným prognózováním vývoje české společnosti. Věří, že mohou být užitečné všem, kteří se vydají na obtížnou cestu poznávání možných budoucností. Nemusí přitom záležet na specifické aplikační oblasti – tedy zda půjde o úroveň nadnárodní, celostátní, krajskou či municipální, zda se v centru pozornosti ocitne veřejná či soukromá instituce, veřejný, komerční nebo občanský sektor, nebo zda budou prognózy, vize a strategie věnované průřezovým či sektorovým problematikám, např. bezpečnosti.

Výzva první: Prognostika

Výzva chce odpovědět na otázku *Jakým způsobem lze vlastně zkoumat budoucnost?* Čerpá ze zkušeností průkopníků prognostických (futurologických) studií a snaží se kriticky na ně navazovat. Před současností leží množina možných budoucích stavů světa, tedy jak těch, na které sociální aktéři normativně nahlíží jako na ty, „které by se měly stát“ (resp. je uceleně reflektují v normativních teoriích či je projektují jako cíle své činnosti), tak těch, které vypovídají o možných budoucnostech, podmíněných specifickou konstelací podmínek, faktorů, rozhodnutí a aktivit bez ohledu na hodnoty, přání a tužby konkrétních aktérů. Prognostiku charakterizuje neustálá konfrontace obou těchto typů možných budoucností, odpovídá jen na otázky typu „Co by se mohlo stát, pokud bychom za určitých podmínek vykonali toto a toto?“, případně „Jaké podmínky je třeba vytvořit a co je třeba rozhodnout a vykonat, aby bylo dosaženo tohoto cíle (respektive aby nedošlo k tomu, čemu se chceme vyhnout)?“. Otázku „Co nastane?“ je nutno odmítnout jako špatně položenou, a tudíž irelevantní. Je možné rozlišit budoucnost nožnou, pravděpodobnou a preferovanou. Americké pojetí preferuje budoucnosti pravděpodobné, francouzské preferované a české možné. Kapitola věnuje pozornost především nenormativnímu prognózování, v němž rozlišuje tři základní typy: projekce (založené na extrapolaci, např. v demografii), predikce (založené na teoretických předpokladech a odhad (na názorech expertů).

Klíčovými charakteristikami prognostiky jsou: transdisciplinarita, komplexnost, globálnost, normativita, vědeckost, dynamičnost, participativita.

Arnošt Veselý shrnuje zkušenosti CESES v sedmi bodech. Podle něho dobrá prognostická práce:

1. Vychází z nejlepších možných empirických fakt, a to jak kvantitativních, tak kvalitativních.
2. Rozlišuje normativní a nenormativní rovinu uvažování o budoucnosti.
3. Je vnitřně konzistentní.
4. Za formulaci prognózy existuje jasná, o teoretická východiska opřená představa, „jak věci fungují“ a jaký je spouštěcí mechanismus klíčových jevů.
5. Bere v úvahu kontext, ve kterém se změny odehrávají.
6. Dokáže propojit rovinu individuálních zkušeností s rovinou společenskou.
7. Dokáže propojit několik faktorů a trendů, často studovaných izolovaně.

Výzva druhá: Teorie a kritéria

Autor Martin Potůček se domnívá, že je třeba věnovat maximální pozornost teoretickým základům a explicitně také kritériím, z nichž vycházíme při formulaci prognóz, vizí a strategií. Bez toho se dobrá prognostická práce neobejde. Cesta ke spolupráci různých

věd při zkoumání možných budoucností bývá trnitá. Jejich porozumění může usnadnit, a komunikaci a spolupráci v mezioborovém týmu ulehčit, dohoda o výkladovém rámci, resp. konceptuálním modelu, který by byl dostatečně konkrétní, aby byl schopen zachytit souvislosti významné pro porozumění celku, a zároveň by byl kompatibilní s teoretickými přístupy spolupracujících disciplín. Takových výkladových rámců může být vytvořeno i více. Příkladem jednoho z nich je uvedený konceptuální model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. Zároveň je nutno prognózování explicitně kritériálně ukotvit. Výsledkem je návrh souhrnného kritéria kvality a udržitelnosti života, opřené o pilíře hospodářské konkurenceschopnosti, sociální soudržnosti, environmentální odpovědnosti a bezpečnosti. Je zřejmé, že prognostika nemůže ignorovat axiologický přístup, hodnotová kritéria.

V této souvislosti je možné citovat z pracovního rukopisu filozofa Josefa Šmajse: *„Chybí-li přiměřená společenskovední úroveň poznání, chybí-li ontologie kultury, lidí, vědy ani instituce nenalézají intelektuální oporu v žádném relativně pravdivém konceptu skutečnosti. Politika, právo ani morálka proto nemohou ohroženou kulturu chránit, jsou nuceny spoléhat na lidskou přirozenost, tradici, dílčí vědění, osud, či neviditelnou a nevidoucí ruku trhu. V takové situaci se ovšem příznaky krize mohou dále prohlubovat a zkáza může přestoupit pomyslnou mez vratnosti.“*

Výzva třetí: Metodologie a metody

Dosavadní zkušenosti z tvorby vizí a strategií pro Českou republiku vedly autory k jednoznačnému závěru, že jde o mnohovýrovný a permanentní proces neustálého učení, uplatnění mnoha metod, doplňování poznatků a získávání dalších metodologických zkušeností. K odpovědím na tyto metodologické „výzvy“ řadí orientaci prognostické práce na formulaci klíčových společenských problémů. Jedním z příkladů toho, jak je možné „skládat“ postup tvorby a uplatnění prognóz do funkčního celku, je modulární přístup k tvorbě vizí a strategií, tj. vymezení základních skladebných prvků prognostické práce a jejich vzájemných vztahů. Nabízí také typologii a přehled hlavních v praxi užívaných prognostických metod.

V prognostice existují v zásadě dva okruhy metod. První je založen na analýze dat z minulosti a jejich projekci či predikci do budoucna. Druhý je založen na formulaci žádoucích cílů, od kterých se dále postupuje „dozadu“ a hledají se možné cesty k naplnění těchto cílů. V praxi je často potřeba tyto přístupy zkombinovat. Základní metodou uplatněnou při formulování variantních možných budoucností České republiky a české společnosti je psaní scénářů. Výhodou jejího uplatnění je variabilita a sdělnost příběhů, které nabízejí, jakož i možnost soustředit se na základní vývojové souvislosti a důsledky uplatnění strategických voleb. Kromě „klasických“ scénářů mohou být zpracovávány i „divoké karty“, to je náhlé a neočekávané změny poměrů a jejich důsledky. Strategické inovace jsou takové změny zavedených způsobů uspokojování potřeb země a jejích obyvatel, u nichž se předpokládá, že pozitivně ovlivní kvalitu a udržitelnost života v budoucích desetiletích a přesáhnou hranice jediného sektoru, funkční sféry či regionu. Mohou to být buď strategie nebo její součásti vznikající shora, z centrální úrovně státní správy, nebo již výše zmíněné tzv. „vynořující se“ strategie, které se realizují především na základě alespoň zpočátku nepříliš organizovaných aktivit lidí a institucí, podpořených horizontálními sítěmi komunikace a spolupráce.

Výzva čtvrtá: Elity a veřejnost

Pro tvorbu a uplatnění prognóz v životě společnosti je podle Pavla Friče a Martina Nekoly klíčové, jak porozumět výzvám budoucnosti aktéři, kteří ji mohou a chtějí ovlivnit. Budoucnost společnosti není a ani nikdy nebude něčím, co je předurčeno okolnostmi, nezáviselými na lidské vůli a chtění. Představy aktérů o budoucnosti tuto budoucnost formují možná více, než jsou si prognostici ochotni sami připustit. Proto je důležité s těmito představami počítat a do úvah o budoucnosti je zahrnout. Autor rozebírá subjektivní předpoklady dvou klíčových aktérů ovlivňujících budoucnost České republiky – elit a veřejnosti, porozumět své vlastní budoucnosti – a v případě, že existuje prostor pro uplatnění participativního přístupu k prognózování, tak do formování této budoucnosti také aktivně zasahovat, angažovat se v samotném procesu prognostické tvorby. Jak upozorňuje Sartorri, je velký rozdíl mezi vůdcovstvím a vládcovstvím. Vůdcovství znamená mít přirozenou autoritu a schopnost přesvědčit ostatní, aby se dobrovolně zúčastnili realizace nějaké společné vize. Vládcovství nemá žádnou vizi, nepřesvědčuje, ale nařizuje, používá donucení, aby se mu ostatní podřídili. Autorita vládcovství nevyplývá z osobnosti jeho nositele, ale z formální mocenské pozice vládce. Elity jsou občansky neaktivnější částí populace. Představují *spiritus movens* (hybnou sílu) všeho důležitého.

Autoři na základě sociologického výzkumu uvádějí, že lze mluvit o vzájemném despektu mezi elitami a veřejností, kdy česká veřejnost nedůvěřuje svým elitám, a pokud má vůči nim nějaká očekávání, tak je současné elity rozhodně nenaplní. Podobně však ani elity nepovažují veřejnost za vyrovnaného mocenského partnera a jsou si jisty tím, že lze veřejností snadno manipulovat. Tomu také odpovídá jejich jednání, které naznačuje, jak moc jsou si české elity jisté, že jim projde skoro vše, od ovlivňování justice, přes urážlivé chování k soupeřům po zmanipulované veřejné zakázky. Rozpor mezi veřejností a elitami spočívá jak v hodnocení vůdcovských schopností elit, tak v hodnocení jejich morální integrity. Většina elit se domnívá, že elity vůdcovské schopnosti mají a že nejsou zkorumpované. Naopak většina veřejnosti považuje elity za neschopné vůdcovství, a také za zkorumpované. Důsledkem je, že veřejnost elity buď nenásleduje, případně že elity svým příkladem nevedou veřejnost správně.

Výzva pátá: Institucionální rámec

Vlády mohou přistupovat k budoucnosti, včetně bezpečnostní a armádní, koncepčně různě. Zjednodušeně řečeno, mohou buď spoléhat na autonomnost společenského vývoje, volnou hru společenských sil, a odmítat „plánování budoucnosti“, nebo naopak mohou přijímat „aktivní účast na tvorbě budoucnosti“, vytvářet plány a projekty jako ideální obrazy budoucích stavů společnosti, o nichž se předpokládá, že jsou v principu dosažitelné. Tyto postoje přímo ovlivňují i samotnou existenci, případně konkrétní podobu inistitucionálního rámce pro prognostickou tvorbu. Mohou působit na úrovni centrálních vlád jako strategické jednotky, trvale fungující komise, rady či jinak učeněné instituce. Jak dokumentujeme retrospektivní analýzou a popisem institucionálního zázemí pro strategické vládnutí a strategické řízení v ČSFR, resp. ČR, vidíme, že pokusy o vytvoření obdobných strategických jednotek na úrovni centrální vlády nebyly (přes přílivy a odlivy zájmu politické reprezentace) po roce 1989 nikdy příliš úspěšné. Týká se to

bohužel i armády a vojenství, takže vojenská veřejnost je oprávněně zvědavá na osud Bílé knihy o obraně České republiky 2011.

Autor František Ochraňa se domnívá, že k tomu, aby byla v ČR realizována idea strategického řízení společnosti, je třeba naplnit řadu předpokladů, z nichž klíčové jsou politická vůle chtít strategicky řídit a praktická schopnost umět strategicky řídit společnost. Z těchto předpokladů je pak možné dekomponovat řadu dílčích předpokladů a faktorů legislativního, personálního, odborného, finančního, věcného, institucionálního, organizačního a informačního charakteru. Samotné generování idejí strategického řízení je samo o sobě nedostatečné pro realizaci idejí strategického vládnutí v praxi. Zkušenosti z historie Rady vlády pro sociální a ekonomickou strategii vedou k závěru, že soudobá praxe státní veřejné správy není připravena „transformovat“ a „dekomponovat“ vize společenského vývoje do odpovídajících strategií. V ústřední státní správě nejsou však potřebné kapacity, které by zajistily transformaci a dekomponování teoretických vizí do polohy východisek jednotlivých rezortních strategií a koncepcí. Výzvy budoucnosti tak zůstávají v praktické rovině odpovídajících aktérů bez patřičné odezvy. Existující stav si žádá změnu. Je to výzva k výzvě provést reformní změny.

Výzva šestá: Svět v pohybu

I když jsou vznikající prognózy, vize a strategie vázány na konkrétní společnost/stát, nelze je formulovat bez ohledu na kontext globalizujícího se světového společenství. V případě České republiky jsou to především vzájemně spjaté souvislosti a kontexty globalizace a evropské integrace. Novým, dosud ne zcela pochopeným fenoménem je globální krize otřásající světem od roku 2007, její příčiny a bezprostřední i dlouhodobé důsledky. Podle autora Miloše Balabána se také formuje nová mocenská rovnováha, reprezentovaná politickým a ekonomickým vzestupem nových aktérů globální politiky. Vyvstává úloha zajišťování ekonomické, energetické a klimatické bezpečnosti na globální úrovni, neřešitelná bez nalézání nových nástrojů strategického vládnutí. Je také nutno respektovat novou dynamiku evropské integrace, symbolizovanou přijetím Lisabonské smlouvy, která má posílit pozici Evropské unie v utvářejícím se multipolárním světě.

Výzva sedmá: Poznávat budoucnost země

Závěrečná kapitola shrnuje dosavadní zkušenosti CESES v podobě praktických doporučení, jak v sociálním prognózování postupovat a čemu se raději vyhnout. Uzávírá ji výčet klíčových meritorních výzev budoucnosti pro Českou republiku v končící první dekádě 21. století: nízké důvěry občanů v instituce a aktéry politického systému a jejich malá ochota podílet se na veřejném životě, pokračující oslabování státu a jeho institucí, a také postupující rozklad veřejných a sociálních služeb.

I pro prognostiku podle autora Martina Potůčka platí maxima: kdo není schopen se poučit ze svých minulých chyb, je odsouzen k tomu si je znovu zopakovat. Pojďme si tedy říci, jaké hlavní závěry lze vyvodit z dosavadní historie našich pokusů o lepší porozumění možným budoucnostem:

1. Jen těžko je možno se uchýlovat k jednoznačným výpovědím o tom, co nastane.

2. Je nutné věnovat velkou pozornost vnějšímu kontextu oblasti, o jejíž budoucnost se zajímáme.
3. Zvolit výkladový rámec, schéma, konceptuální model, který se stane organizačním principem postupu poznání a předpokladem formulace užitečných výpovědí o budoucnosti.
4. Aplikovat více metod.
5. Uvažovat ve variantách možného.
6. Vytvářet podmínky pro účast diferencovaných aktérů na tvorbě a užití prognóz.

Součástí publikace je i přehled nejdůležitějších prognostických studií publikovaných ve světě v poslední době.

Publikace vychází z teorie výzev a odezev, jak ji charakterizuje Martin Potůček:

„Lidské civilizace vytvářejí vnitřní řád, který je vystaven tlaku vnitřních i vnějších změn. Tyto tlaky představují výzvy a schopnost společností je zvládat a integrovat nové prvky, které přinášejí, tvoří odezvy... Inspirativní východisko pro prognostickou praxi nám nabízí model výzev a odezev jako zkoumání podmíněných možných budoucností: nesnažíme se o nemožné, totiž předpověď, co se v budoucnu stane, ale pokoušíme se co nejlépe odpovídat na otázku, co by se stalo, kdyby – jaké mohou být možné budoucí důsledky našich současných rozhodnutí. To umožňuje lépe formulovat výzvy a odezvy jako podklad pro strategické rozhodování.“

Je ovšem otázkou, jak dalece jde v konkrétním případě této publikace o skutečné výzvy nebo spíše o velmi zdařilé a poučné díly syntetizující v úsporné podobě desetileté prognostické zkušenosti tohoto pracoviště.

-ar-

Poznámky k textu:

- [1] Viz např. BALABÁN, M., RAŠEK, A., Divoké karty v budoucím vývoji světové bezpečnosti (Trendy do roku 2040). *Vojenské rozhledy*, 2/2008, s. 3-17; BALABÁN, M., RAŠEK, A., Bezpečnost. In: Potůček, M., Mašková, M. a kol., *Česká republika – trendy, ohrožení, příležitosti*. Praha: Karolinum, 2008, s. 280-306; BALABÁN, M., RAŠEK, A., Klíčové geopolitické, ekonomické a sociální bezpečnostní hrozby v Evropě a jejich dopady na ochranu kritické infrastruktury. In: *Operační příprava státního území České republiky 2009*. Sborník konference GŠ MO Praha 3.-4. 11. 2009, s. 3-12; BALABÁN, M., RAŠEK, A., Evropská bezpečnost v globálním kontextu (Reflexe bezpečnostních analýz a prognóz ve světě, v EU a v ČR v letech 2003-2008). *Vojenské rozhledy*, 1/2009, s. 22-30; BALABÁN, M., RAŠEK, A. a kolektiv. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum, 2010; KARAFFA, V., BALABÁN, M., RAŠEK, A. Vývoj bezpečnostní politiky a strategie ČR v období 1990-2009. *Vojenské rozhledy*, 4/2009.
- [2] POTŮČEK, M.; MUSIL, J.; MAŠKOVÁ, M. Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska. 1. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 2008, 375 s. ISBN 978-80-86429-86-1. POTŮČEK, M.; MAŠKOVÁ, M. Česká republika – trendy, ohrožení, příležitosti. 1. vyd., Praha: Karolinum, 2009, 364 s. ISBN 978-80-246-1655-1. POTŮČEK, M. a kol. Poznávání budoucnosti jako výzva. 1. vyd., Praha: Karolinum, 2011, 154 s. ISBN 978-80-246-1897-5.